

Constel·lacions
postmodernes

Assaig 38

Constel·lacions postmodernes

Enric Balaguer

Universitat de València

© Enric Balaguer, 2015

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2015

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques, 13 – 46010 València

Disseny de la col·lecció i maquetació: Inmaculada Mesa

Il·lustració de la coberta: Daniel Muñoz Mendoza, *Constel·lacions* (2015)

ISBN: 978-84-370-9661-2

Dipòsit legal: V-121-2015

Impressió: Guada Impressors, S.L.

Amb un present prim, com sempre,
amb una vida que fuig.
Raimon, «Mentre s'acosta la nit»

No podràs agafar
ni amb les mans ni a grapats
l'aigua del temps que vius:
als dits et quedarà
un lleu tel d'humitat.
Raimon, «Un lleu tel d'humitat»

Índex

Nota preliminar. «Un lleu tel d'humitat»	11
--	----

CONSTEL·LACIONS POSTMODERNES

Narcisos i Dionisos.....	17
El cinema d'Isabel Coixet: «Desxifrar el dens maó de la vida quotidiana».....	41
Exploracions existencials de l'era postmoderna: <i>El soroll de la resta</i> de Francesc Bodí	59
Una nova imatge de la terra: la utopia verda (algunes icones)	73
Michel Houellebecq: l'infern del sexe	91
Sense pudor.....	107
<i>Homo sentiens</i>	117
El sexe i el desig en temps de la sida. Visita al barroc de la mà d' <i>El mut de la Campana</i> de Josep Lozano.....	133
«El Gran Germà et vigila».....	151
El poeta lector (sobre Joan Margarit)	165
John Berger: la mirada nòmada. Sota l'aura de Walter Benjamin.....	181
REFERÈNCIES.....	195

Nota preliminar

«Un lleu tel d'humitat»

El títol d'aquest llibre, *Constel·lacions postmodernes*, vol –tot invocant la poesia astrològica– fer referència a diversos temes amb una relació pareguda als estels de les constel·lacions. N'hi ha de majors i de menors, de distants i de més propers, de lluminosos i d'opacs, però tots serveixen una certa proximitat. Les figures, els mapes, les aproximacions... que podem esbossar són diversos i més o menys creatius depenent de la nostra imaginació o del nostre punt de partida. El sintagma pretén evocar també la diversitat, la fragmentació, el nomadisme, la transparència... aspectes de la nostra quotidianitat més postmoderna.

El lector trobarà ací onze assaigs sobre temes diversos relacionats amb el món literari, cinematogràfic o cultural en termes generals de les darreres dècades i dels nostres dies. Es tracta d'assaigs independents que poden llegir-se, per tant, de manera autònoma, però tots tenen un fons que remet al perfil d'un dels arquetips presents en la nostra societat en les darreres dècades. En parlem al primer apartat: «Narcisos i Dionisos». El fenomen el definien un sociòleg com Richard Sennett a *Narcisisme i cultura moderna*, el 1980, i també el filòsof Gilles Lipovetsky a *L'era*

del buit, el 1983. Aquest individu narcisista, autocentrat, que oscil·la entre l'autosatisfacció i el neguit dóna pas a una segona etapa de l'individualisme contemporani. Les manifestacions de la seua conducta deriven cap a la inestabilitat psicològica i afectiva, envers l'hedonisme i l'exhibicionisme; la manca de militància política i de creences religioses ha estat substituïda pel consum.

Aquesta realitat és la que plana en el subsòl d'aquestes pàgines. Al voltant d'aquesta realitat hem volgut comentar l'obra cinematogràfica d'Isabel Coixet, exponent d'aspectes com la inestabilitat emocional de les parelles, la invisibilitat de la mort o els efectes de la tortura. L'anàlisi de la novel·la *El soroll de la resta* de Francesc Bodí permet a abordar un dels grans anhels postmoderns com és el desig de la *Second Life*. Un desig que no és aliè al món publicitari –l'imaginari del nostre temps–, que fa servir la mentida de manera sistemàtica, tot seguint consignes que reforcen idees com ara: «Tot és possible», «Tot és permés», «Ens ho mereixem».

Amb el text següent, «La utopia verda», viatgem a l'esclatxa utòpica dels nostres dies que fluctua entre la necessitat i el somni, la idealització de la terra i la prevenció davant de la por (apocalíptica) a un futur de catàstrofes.

Un dels territoris que trepitja el tàndem Narcís-Dionís és el sexe, amb tota la seua gamma de varietats, i amb pocs límits. Això és el que trobem a les novel·les de Michel Houellebecq, a qui dediquem un dels capítols. Molt relacionat amb la temàtica central de l'obra del novel·lista francès és el que abordem a «Sense pudor», dedicat a l'anàlisi del declivi o absència d'una de les regles socials de la cultura: el pudor. Hi aprofundim fixant-nos en cançons de grups musicals i d'alguns cantautors actuals.

El dos capítols següents, «Homo sentiens» i «El sexe i el desig en temps de la sida», se centren en l'estudi de la dimensió emotiva, ben activa en manifestacions de tot tipus en aquest regnat individualista. El camp emocional ha contaminat cadascun dels espais de la vida social. La mitologia barroca, per una altra banda, que també participa del conglomerat emotiu, forma part de la coreografia dels nostres dies i això ens porta a analitzar una novel·la històrica de Josep Lozano, *El mut de Campana*, que és una peça significativa de l'interés que bona part del present té per enllaçar-se (o emmirallar-se) en el barroc.

Esment a banda mereix «El Gran Germà et vigila», una petita aproximació al programa de televisió deutor, paradoxalment, de la novel·la de George Orwell, *1984*. Sempre m'ha cridat l'atenció que orwelliana com és, en molts aspectes, la societat dels nostres dies, no sé si algú hagués pogut profetitzar la materialització d'aquest «ull vigilant» en un grup de gent de manera voluntària. Sobretot això: de manera voluntària. Sense la instal·lació de l'arquetip que destil·la exhibicionisme i narcisisme, hauria estat possible?

La creativitat dels nostres temps, en tots els camps, del cinema a la música i de la literatura a la televisió, ha intensificat la tirada autoreferencial. Tot sovint, cada art parla d'ell mateix. El penúltim text se centra en la poesia que comenta una altra poesia i que en fa, talment l'individu narcisista, el seu tema. La fèrtil poesia de Joan Margarit és una mostra subtil de les possibilitats d'aquesta mirada autoreferencial.

L'últim dels textos gira al voltant de la creació i del pensament de John Berger. En molts moments, l'autor britànic fa esment del pensament de Walter Benjamin.

Incorpora conceptes com el conegut de l'*aura* de l'obra d'art que Berger exemplifica i amplia en els seus escrits. Per això l'hem titulat: «Sota l'aura de Walter Benjamin».

Més enllà d'aquesta referència puntual, l'obra i l'esperit de Benjamin és present al llarg d'aquestes pàgines. No sé si participen de la curiositat omnívora d'aquest pensador jueu alemany i de la seua conspícua mirada –en tot cas, no em toca de dir-ho a mi–, però crec que hi és present la manera d'observar la diversitat de manifestacions culturals i l'atenció que va dedicar a la paraula i a la imatge, per exemple.

«Un lleu tel d'humitat», com he titulat aquesta nota, és un homenatge a Raimon. Perquè com diu en aquesta cançó, voler copsar l'aire del temps –l'«aigua del temps que vius»– és un desig impossible, i tan sols ens deixarà «un lleu tel d'humitat». En tractar de fer-ho, se'ns esmunyen els fets i les transformacions pròximes en el temps. El present sols és perceptible en les manifestacions més epidèrmiques; per detectar els corrents profunds necessitem distància, perspectiva. No obstant això, és ben engrescador el repte de saber què (ens) passa: poder analitzar i comprendre –sempre serà parcialment, és clar!–, el que succeeix al nostre voltant.

Constel·lacions postmodernes

Narcisos i Dionisos

1.

Segons alguns analistes, les pautes culturals dels darrers anys situaren en un primer pla les transformacions en l'esfera personal del subjecte, en la línia de proclamar el sorgiment d'un nou i radical individualisme. Després dels anys seixanta i primers setanta, amb fervors socials com ara els moviments estudiantils, els grups de vida alternatius, les revoltes en quasi tots els àmbits de la vida –de la psiquiatria a la religió, de les minories racials o sexuals a l'emancipació dels països colonitzats– va començar a percebre's, a final de la dècada dels setanta, la presència d'uns nous valors. De conjugar els verbs en primera persona del plural, «nosaltres», es va passar a fer-se en primera del singular, «jo». El mite de Narcís –de vegades batejat de Neonarcís–, ço és, la figura mítica que s'emmiralla en ell mateix i mor després de contemplar-se en la superfície de les aigües, va servir per designar-ho.

Més que la pretensió de ser diferent o lliurar-se a l'autoesguard complaent, el Narcís que descriuen estudiosos com Richard Sennett o Gilles Lipovetsky és un ésser que tendeix a mesurar el món com si fos un espill del jo –les paraules són del primer. Una «segona revolució indivi-

dualista» –el terme és de Gilles Lipovetsky– fa cap durant aquesta etapa instal·lant tota una promesa de felicitat i de benestar. Açò suposarà la irrupció d'un individu atent a ell mateix, que ha substituït la consciència de classe social per l'autoconsciència i s'ausculta ell mateix de forma permanent i obsidada. Un article de Toni Puig, «Feu l'amor, dèiem», fa una mena de repàs dels valors generacionals que precediren l'arribada d'aquest Narcís:

Els setanta [...] varen ser uns anys de relació. Perquè l'altre era important. L'altre era la possibilitat de relació i de revolució. Els anys setanta, amb l'amor com a imperatiu, varen ser els anys de la comunicació.

Dels valors solidaris, de la comuna com a substitució de la família o de la parella circular, de la ciutat com una comunitat oberta, de la militància política o sindical, es va passar a una etapa d'atenció superlativa al jo. De resultes d'aquest canvi es va parlar d'un subjecte que té més de «l'horitzó d'un mateix», com deia Paul Éluard, que de l'«horitzó de tots».

Un dels primer analistes a constatar el canvi fou el sociòleg Richard Sennett, a *Narcisisme i cultura moderna* [*Narcissism and Modern Culture*, 1977], un llibre que es va traduir al castellà tres anys després. Per a l'autor americà la transformació fonamental, des del punt de vista psicològic, és producte, sobretot, d'una insatisfacció de les experiències amb els altres. La patologia predominant que han d'atendre els psicòlegs no és ja com a començament de segle XX la histèria, o les fòbies; ara és el «desordre de caràcter», una certa incapacitat de sentir o de relacionar-se amb els altres, conseqüència d'imaginar aqueix

món exterior com un peculiar espill del jo. Per a l'autor d'*El declivi de l'home públic* (1977), tenim un procés en tres fases. La primera és precisament: el món esdevé l'espill narcisista del jo; la segona, el jo es converteix en un fenomen immanent i proteic i, en tercer lloc, en interactuar amb l'altre, el jo posa a prova la convicció de la seua pròpia existència, que sovint el decep.

En l'última part del llibre, Sennett fa una anàlisi d'algunes idees de *La democràcia a Amèrica* d'Alexis de Tocqueville, on subratlla certs tocs d'atenció de l'aristòcrata francès sobre l'individualisme, com a perill que amenaça la democràcia:

Un amor apassionat i exagerat d'un mateix, que porta l'home a no relacionar-se amb res fora de si mateix i a preferir-se a cap altra cosa. L'individualisme és un sentiment reflexiu i calmat que disposa cada ciutadà a aïllar-se de la massa dels seus semblants i a retirar-se a part amb la seva família i els seus amics; de tal manera que, després d'haver-se creat així una petita societat per al seu ús, fàcilment abandona la gran societat a si mateixa. [Alexis de Tocqueville, trad. Jaume Ortola]

Aquesta i altres idees de Tocqueville, així com les reflexions de Sennett, formen un dels punts de meditació de Gilles Lipovetsky al llibre publicat el 1983, on aplegà diversos articles publicats els anys anteriors, *L'era del buit. Assaig sobre l'individualisme contemporani* [*L'ère du vide*]. En la visió del sociòleg francès es destaca com la mutació social ve acompanyada de l'opulència de la societat de consum, que ha afavorit l'individualisme amb uns valors permissius i una oferta de gaudi. Aquest individualisme narcisista fa que el subjecte naufrague en un mar de con-

fort, en un benestar material que escampa promeses de felicitat a dojo.

Antigament, a la societat hi havia la religió, que oferia consol a la gent. Avui, on trobem aquest consol? Al consum. Quan estem deprimits anem a la perruqueria, o al cinema, o ens comprem un DVD.

Si Max Weber parlava del «desencantament del món» com la conseqüència de l'abandonament de la religió, arran de la Il·lustració i els moviments revolucionaris, per a Lipovetsky la societat de consum ha substituït l'espiritualitat i la religió. De posar-li un nom al fenomen, hauria de ser antitètic al de Weber, atès el magnetisme materialista que l'acompanya. Si l'individu sense cap altre objectiu que la vida que té al davant, sense formar part de cap projecte transformador, viu abocat a una certa buidor, el consumisme en serà un pal·liatiu. Comprar esdevé l'acció que opera en nosaltres provocant la sensació de posseir una vida millor. Poca consciència hi ha que l'operació és, segons Freud, un *acte de substitució*, i no de *sublimació* i, com a tal, una acció que no satisfà l'individu. L'escenari consumista porta a una acumulació gradual d'objectes innecessaris, de la mateixa manera que en el terreny econòmic ha anat prenent força l'economia financera sobre la productiva. L'acumulació de béns, com a especulació, ha superat la satisfacció de les necessitats, de la mateixa manera que la deriva financera s'ha situat més enllà de la productivitat.

Si el tret més característic del subjecte perfilat per Lipovetsky és el seu narcisisme, cal destacar que més que rabejar-se en un estat d'autocomplaença, el que cerca

l'individu és desplegar la seua personalitat, buscar-se, tractar de realitzar-se. Certament es tracta d'un individu descregut dels grans sistemes d'idees en els quals «la raó» o «la veritat» perden el caràcter de valor absolut.

Sigmund Freud va definir el terme «narcisime», a *La interpretació dels somnis*, com «l'egoisme il·limitat dels nens» per designar «un estadi del desenvolupament de la líbido que aquesta travessa en el camí que va de l'autoerotisme a l'objecte d'amor», i insistí en el fet que es tracta d'una etapa en què les fixacions poden arrelar fàcilment i les neurosis i la paranoia es poden consolidar.

El pintor Salvador Dalí és l'autor del quadre *La metamorfosi de Narcís* (1937). El quadre presenta una imatge enigmàtica, plena d'interrogants que celebra l'autosatisfacció. Dalí va ensenyar el quadre a Sigmund Freud en l'única trobada que varen tenir, a Londres, el 1938. En aquest encontre, segons diu el pintor, el mestre de la psicoanàlisi va dir que en les obres dels «Grans Mestres, un té tendència a buscar l'inconscient, mentre que quan es mira un quadre surrealista, un sent la necessitat immediata de buscar el conscient».

2.

Així, la persona –en aquesta segona gran revolució individualista– ha posat el punt de mira en una sèrie d'atencions interiors. El subjecte s'ha d'explorar, s'ha de buscar i, en definitiva, ha d'estar atent a ell mateix. Però aquest individu, precisament per tot això, es veu obligat a fer un continuat capbussament psicològic –un perllongat *strip-tease* interior. Una operació que comporta sovint una debilitat d'acció, de pensament i de voluntat.

La predisposició a estar pendent d'un mateix ofereix obsessions a dojo, perquè sovint es revela com un ego que mai no s'assacia. El *joisme*, en suma, va de la mà del neguit. En aquest subjecte que descriu Lipovetsky –qüestió de connexions neuronals– s'ha produït la substitució de l'*homo politicus* per l'*homo psicologicus* i ara dirigeix la seua mirada cap endins i s'hi observa en una mena d'estranyament perpetu. L'exemple d'aquesta realitat l'ofereix el cinema de Woody Allen –també Lipovetsky el troba il·lustratiu. La xerrameca interior que acompanya els personatges, en moltes pel·lícules del director americà, escenifica el desconcert personal, l'estat d'insatisfacció permanent, les mutacions d'ànim, els dubtes... La revelació del món interior té algun punt d'insuportable... Woody Allen plasma el deix neuròtic de voler i doldre, de ponderar les coses des d'una visió introspectiva, ço és interminablement dubitativa, quan sotmet a anàlisi la seua conducta.

En haver de triar contínuament, a parer d'Anthony Giddens a *Runaway World* (1999), l'individu actual incrementa el neguit. I de retruc, aquest estat desencadena un conjunt d'addiccions i compulsions. «L'addicció en-